

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca Series *Humanistica*

humanistica.ro

Prolegomena la filosofia artei literare a lui Mihail Sadoveanu

Dumitru Isac

How to cite this article:

Isac, Dumitru (2023) *Prolegomena la filosofia artei literare a lui Mihail Sadoveanu*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 21, pp. 211–240. DOI: 10.5281/zenodo.8367408

© 2023: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

RESTITUTIONS

PROLEGOMENA LA FILOSOFIA ARTEI LITERARE A LUI MIHAIL SADOVEANU

Dumitru Isac

Revizuirea textelor, tehnoredactare și editare: Ionuț-Constantin Isac

Abstract: *PROLEGOMENA TO MIHAIL SADOVEANU'S PHILOSOPHY OF WRITING.* The following reminiscences belonging to Professor Dumitru Isac show us an attempt to decipher what one may call the philosophy of writing of the Romanian writer Mihail Sadoveanu. In attempting such, D. Isac analyses the biography of Sadoveanu, the early educational, literary and socio-cultural influences he gained in multiple milieus, with the strongest emphasis on the legacy of rural peasantry by maternal origins. Over time, the young Sadoveanu managed to culturally re-interpret the chronic antagonism of his parents as defiance to his writing potential, which he shortly developed and elevated to masterpiece rank. Thus, the dramatic world of peasantry and that of the glorious national history came forth vividly, bringing together mastery, poetry, and a refined meditation, through more than one hundred novels on different social subjects. At the beginning of his literary activity, the critical reactions to his writings were split into two principal, clearly defined voices: denial or praise. Despite the fact that Sadoveanu appears controversially today, as an effect of his formal adherence to the left ruling political ideology in Romania after 1945, the positive critical reception of his novels at the time prevailed. The conviction of D. Isac was that Sadoveanu's philosophy of writing exists and can be distilled both at the level of the psychology of morals pertaining to his characters, on the solutions he provides to their conflicts or through the writer's stance taken towards his fictitious heroes. In all these aspects of his works, one may find the intertwining of reflexivity and morals – the last one being expressed by a valuable specific “popular” wisdom – very little or not at all researched.

Keywords: *Mihail Sadoveanu, Philosophy of Writing, Literature, Interpretation, Complexity, Research.*

1. INTRODUCERE

Sadoveanu – filosof; poet? E poet fiindcă e filosof sau e filosof fiindcă e poet? Greu de spus. Eu aș crede că niciuna nici alta. Orice filosofare are în ea poezie și orice poezie cuprinde o atitudine filosofică. Filosofia lui e simplă și adâncă. E mistică, ieșită din contemplarea naturii. În fața neexplicabilului, în fața

aceluiși semn de întrebare căruia îi sunt chemate spre a răspunde filosofia și arta, Sadoveanu ia atitudinea poporului, se confundă cu ceea ce au simțit zeci și zeci de veacuri suflete omenеști care au trăit în mijlocul naturii neconținut.

Prudența miilor de ani de gândire și simțire a făcut poporul să-ți răspundă: „Cine știe!”.

Religia lui îl face să-și închipuie pe Dumnezeu autorul a tot ce e bun. Dar și ce e rău tot de la Dânsul vine. Aici intră în conflict cu credința oficială. Dumnezeu nu poate face rău; ceea ce face el e bun, chiar dacă în lumea noastră umană e interpretat ca rău. Cele două fețe ale evidenței: bun și rău, observate și gândite din vechi timpuri, filosofia poporului le-a păstrat totdeauna într-o luminoasă dualitate. Ideea de „drac” spirit rău e destul de curiosă. Cu toate că D-zeu e atotputernic, totuși diavolul își are și el drepturile lui în lume. Dumnezeu e mai tare, dar nu chiar atotputernic. Spus pe limba filosoficească, raționalul și iraționalul își târăsc existența împreună; „sens” și „non-sens” sunt noțiuni care pot fi ambele atribuite lumii; are viața rost sau n-are? Are și n-are e răspunsul, ceea ce echivalează cu „nu se știe”. În această scurtă schiță comparativă se vede tot atât de adâncă gândire simplă poporană alături de rezultatele dialecticii gânditorilor singuratici.

1933

*

M. Sadoveanu este un poet al tinereții, al visurilor romantice de dragoste, al epocii de expansivitate sufletească și trupească, al eroismului, și un îndrăgostit fără seamă de sufletul primitiv al țaranului moldovean. Îndrăznesc să spun că în afară de Creangă, nu a înțeles și nu a redat nimeni mai complet decât Sadoveanu sufletul intim al Moldovei. Punctele comune care-l leagă de ceilalți doi [I. Creangă și I. Neculce – n. ed.] sunt destul de numeroase. Sadoveanu se inspiră din cronicari, legătură deci directă cu Neculce, pe Creangă l-a admirat foarte de timpuriu: „Pentru dânsul m-am luptat cu pumnul și cu cuvântul împotriva colegilor munteni care nu-l înțelegeau și nu-l prețuiau așa cum voiam eu. Pentru mine Creangă era o mândrie, era un strigăt de luptă”. Deosebit de aceasta, cele mai bune romane ale lui au ca subiect întâmplări din istoria Moldovei: *Șoimii*, *Neamul Șoimăreștilor*, *Zodia Cancerului*, *Nunta Domniței Ruxanda*, *Frații Jderi*. Este în toate aceste romane o reînviere a unor întregi epoci trecute, cu o profundă înțelegere a lor. Nu mai insistăm asupra limbii, a stilului, deosebit de fermecătoare; ea n-ar face decât să arate și mai mult aderența plină de înțelegere și dragoste a scriitorului la viața poporului. Romanul *Baltagul* este o perlă de frumusețe literară în care a prins magistral viața românului de la munte și aprigul suflet al țărăncii noastre întruchipat de nevasta lui Nechifor Lipan, Vitoria. Toată opera lui este un imn ridicat sufletului românesc în ceea ce are el mai frumos într-însul.

1937

*

Revista „Însemnări ieșene” închină numărul din luna mai [1939 – n. ed.] marelui scriitor moldovean Mihail Sadoveanu cu prilejul declarării sale „doctor honoris causa” al Universității din Iași. Cei care au ținut să participe la sărbătorirea celui mai talentat povestitor al literaturii românești contemporane n-au întârziat să adauge gestului de prietenească omagiere și emoționantă admirație, o atitudine spirituală cu o adâncă semnificație față de vremurile actuale: „În jurul nostru miroase a praf de pușcă; popoarele toate se înarmează până în dinți; state dispar și populații întregi trec sub dominații străine. Un spirit al cruzimii și al nedreptății încearcă să zdruncine așezările bazate pe omenie. Și totuși, într-o vreme a nebuniei dezlănțuite, noi ținem să proclamăm valoarea sufletului și a sentimentelor alese. Forțele spirituale vor fi și acum ca și altădată învingătoare asupra sălbăticiei, chiar când aceasta se ascunde sub aspecte civilizate. Pacea între oameni este marea creatoare a tuturor bunurilor omenești și ea singură poate asigura viitorul ființelor cuvântătoare”. De aceea, închinarea unui număr de revistă unui scriitor tocmai în timpul dezlănțuirilor războinice, capătă o importanță simbolică. Mărturisindu-ne aici aceeași intimă convingere că mai devreme sau mai târziu valorile spirituale vor învinge puterile instinctelor animalice care par să domine azi în lume și că pacea și omenia se vor aciuă printre cei ce uneori pe nedrept se numesc oameni, ne însușim pe deplin și părerea că în Mihail Sadoveanu se poate găsi un veritabil simbol al acestei mari năzuințe, Dumnezeu știe când realizabilă.

Din partea noastră însă, am vrea să subliniem aici că marele romancier moldovean este astăzi un model de admirație și de mândrie nu numai al Iașului de care se simte atât de legat sufletește încât, după cum singur spunea celor ce-l sărbătoreau: „oriunde m-ar purta valurile vieții, dumneavoastră știți că mă întorc aici așa cum albina, după ce explorează câmpia și cerul, se întoarce la roiul său, fără de care nu poate trăi”, este o mândrie nu numai a Moldovei al cărei suflet l-a cântat în toate adâncimile sale ca nimeni altul, ci *Mihail Sadoveanu este o glorie a neamului românesc de totdeauna și de pretutindeni*. Și aceasta nu pentru că un neam este întotdeauna îndreptățit să se mândrească în fața celorlalte națiuni cu mințile geniale sau cu talentele sclipitoare ieșite din sânul său și să le reclame ca bunuri de mare preț în tezaurul său cultural, ci pentru că Mihail Sadoveanu, prin toată personalitatea sa cât și prin aceea ce masiva lui operă are mai de preț, este structural legat de ființa neamului românesc. El nu s-a depărtat de viața țărănească pentru a o trăi doar prin prisma unei imaginații de artist, nu și-a plăsmuit vasta lui operă – care din acest punct de vedere este pe drept cuvânt „cel mai cuprinzător monument literar al poporului nostru” – din vagi reminiscențe sau dintr-un îndoielnic sentiment simpatic [...]

Și într-adevăr, mare iubitor al naturii pe care a zugrăvit-o cu o mână de neîntrecută măiestrie, suflet adâncit în sufletul neamului său din care a scos toată frumusețea și toată omenia, evocator ca nimeni altul al unor crâmpie de viață din

trecutul nostru istoric, adânc influențat în stilul și vocabularul său de limba poporană și cronicărească, Mihail Sadoveanu este azi cel mai reprezentativ scriitor al poporului nostru. Aderența sa la viața poporului nu a venit pe calea unei ideologii literare ci este o aderență organică. Însuși faptul că pentru subiecte din mediul urban M. Sadoveanu a prezentat o accentuată „lene artistică” e doveditor în acest sens. Sufletul lui s-a îndreptat cu o adâncă înțelegere spre mediul rural, pentru că aici găsea, spre deosebire de pătura orășenească „europenizată”, un popor „rămas în rânduilele morale și datinile de la Burebista”. De altfel, avem ferma convingere că Sadoveanu, prin însăși structura talentului său, e refractar mediului urban. Sadoveanu iubește pitorescul, ceea ce e primitiv, adânc, arhaic, ceea ce nu e confecționat și supus superficialității, ceea ce e făptură a naturii și deci a lui Dumnezeu. Pentru că numai acolo există adâncime și măreție, numai acolo omul este mai aproape de misterul lucrurilor. Și de aceea în operele sale apar țărani în arhaicele lor forme de viață, în limbajul lor pitoresc, cu datinile și gesturile adecvate, cu destinul lor rostuit de legile naturii. E de remarcat aici că limba operei lui Sadoveanu are un colorit destul de puternic moldovenesc, ceea ce nu înseamnă numaidecât că nu va fi înțeles pe întreg cuprinsul țării, pentru că, după cum singur a constatat-o, „limba pe care a vorbit-o și a scris-o Creangă am găsit-o în peregrinările mele nu numai în nordul Ardealului, dar și ceva la sud de Sighișoara, până în Hunedoara [...] În Ardeal, Creangă n-are nevoie de glosar”. E foarte probabil ca nici Sadoveanu să n-aibă nevoie de o prealabilă pregătire de vocabular pentru a fi înțeles. Dar oricum ar fi, Sadoveanu este și rămâne înaintea de toate un moldovean „prin tonul de violoncel în surdină al povestirii, prin darul de a stârni în sufletul cititorului amintiri îndepărtate și de a predispuce la nostalgie”, cum spune Dl. Iorgu Iordan, cu foarte mare dreptate, pentru că după însăși constatarea lui Sadoveanu, „din firea lor moldovenii sunt supuși blestemului slăbiciunii și ușurătății. Fiind robi ai amintirilor venind totdeauna din trecut și de pe morminte, foarte iute varsă ei lacrimi [...] după cum tot așa de repede uită și se veselesc”.

Dar aceasta e mai mult o problemă de nuanță. Căci iată cum îl caracterizează tot Dl. Iorgu Iordan: „Sunteți, cu siguranță, cel mai național dintre toți scriitorii români, fără deosebire: orice colț de pământ, orice țaran vă atrage cu o forță irezistibilă, iar sufletul D-Voastră, ca un instrument muzical de calitate, prelucrează și transformă în adevărate simfonii toate sugestiile primite de la natura și de la oamenii acestei țări românești. Aceeași caracterizare o are și limba scrisă de D-Voastră: bogată și variată ca la nimeni altul, cu excepția iarăși a lui Eminescu, de care vă apropiați și în această privință, o limbă, produs al colaborării tuturor graiurilor din Dacia, așa cum psihologia eroilor și peisajul operei D-Voastre reprezintă chintesența sufletului și a naturii poporului nostru”.

Neîndoielnic că Mihail Sadoveanu, ca valoare artistică, se situează în frunte printre ceilalți mari creatori în genul său și este o lipsă de neînțeles că opera sa n-a fost încă studiată cu atenția cuvenită, deși a fost unanim apreciată pentru buchetul

de înaltă poezie pe care-l conține și pentru sentimentele adânc omenești răscolite și exprimate într-o formă care denotă o genială măiestrie.

Aici era și firesc să nu ne menținem decât la generalități, dar am simțit că trebuie – alături de admiratorii săi și de prețuirea ce i-o acordă intelectualitatea ieșeană – să afirmăm încă o dată valoarea sa pan-românească și dragostea cu care își îndreaptă privirile spre el întreg neamul românesc ca spre una dintre mândriile sale naționale cele mai mari.

1939

2. ELEMENTE BIOGRAFICE

Cercetând condițiile obiective și subiective care au contribuit la orientarea inițială a scriitorului, va trebui, cum e și firesc, să ne referim mai întâi la perioada copilăriei care, în cazul lui Sadoveanu, pare să fi avut o influență chiar mai mare decât la alți scriitori de mărimea sa. Ideologic și afectiv, s-au exercitat de la început asupra sa influențe de factori adversi, care solicitau de timpuriu o alegere și o *opțiune* între două „lumi”. În jurul copilului Sadoveanu, și cu privire la el, s-a desfășurat o competiție de captare care ar fi putut să aibă și un alt rezultat, să-l înstrăineze de drumul pe care l-a luat în literatură. Dar, că nu s-a întâmplat așa, este numai pentru că – precum se va vedea – factorii care au avut cuvânt hotărâtor și izbândă deplină veneau din mari adâncimi sociale. Astfel, judecând după originea sa socială în linie paternă, după locul de naștere și mediul în care și-a petrecut cei mai mulți ani ai vieții, îndreptățiți ne-am fi putut aștepta la o literatură legată mai mult de viața orășenească. Avem însă, în față tocmai contrariul: un scriitor de origine burgheză, în linie paternă, născut la Pașcani, trăind cea mai mare parte a vieții în târguri (Fălticeni) și orașe (Iași, București), dar lipsit de aderență artistică față de lumea și moravurile de oraș; atașat, în schimb, ca ideal și misiune artistică, lumii de la țară, oamenilor nevoiași, umili, nedreptățiți, nefericiți, poet prin excelență al naturii și vieții rurale.

În acest fenomen nu este implicată niciun fel de enigmă. Datele biografice oferă suficiente elemente obiective care dau explicația completă. Părinții scriitorului au aparținut unor clase sociale deosebite, ceea ce a determinat apariția și desfășurarea unei drame morale la care copilul Mihail Sadoveanu a fost spectator inocent la început, obiect de dispută și participant direct, mai apoi. Ramura paternă descindea din oameni cu stare, din Oltenia; bunicii săi, pribegind la Iași, îndată după „zavera” din 1821. Tatăl, Alexandru Sadoveanu, era avocat, se născuse la Iași în 1834 și, după cât putem înțelege, avea acces în cercurile de vază, întrucât „a cunoscut pe oamenii vremii – spune scriitorul –, de care-mi vorbea uneori” (*Anii de ucenicie*, p. 9). Ca apartenență socială, avocatul Sadoveanu era un tip de „boiernaș burghez, cu tabieturile timpului, cu aer voltairian, cu distanță și dispreț față de oamenii de jos. Pentru țărănime avea respingere și cu ochii și cu urechile și cu

mirosul. Nu-i plăcea nici înfățișarea nici forma de vorbire a țăranilor” (*ibid.*, p. 123-124). Mama, Profira Ursachi, era țărăncă de pe malul Moldovei, de la Verșeni, și se născuse din clăcași.

În familia scriitorului s-au întâlnit, deci, două clase sociale, ale căror reprezentanți au rămas în fond pe poziții ireductibile, deși la baza căsătoriei, cu toată diferența de vârstă, a stat un sentiment puternic. Lumea mamei și lumea tatălui se deosebeau profund prin nivelul de cultură, sistemul moral de tradiții și obiceiuri, prin întreg „sufletul” lor. De aici s-a iscat o dramă mocnită, pe care însuși scriitorul a găsit cu cale s-o relateze și s-o înfățișeze cu toată finețea și discreția cuvenite. „Mama nu putea fi fericită în mediul orășenesc. Tatăl meu, om onest în toată accepțiunea cuvântului, fără voie făcea totuși să se simtă poziția ei ciudată și mezalianța lui” (*ibid.*, p. 10). Mama venea de la țară; se înstrăinase de datinile și lumea ei. Neliniștea și tristețea incurabilă a mamei în acest fapt își avea pricina ascunsă. Ea era o dezrădăcinată, a cărei inițiere în taina vieții vechi încă nu se desăvârșise, când „târgul” o smulse din lumea ei printr-un accident.

În fața dualității cu elemente dramatic ireconciliabile, copilul a devenit obiect de solicitare mai mult sau mai puțin ascunsă, și a trebuit în cele din urmă să *aleagă* în fața unei răscruci de drumuri opuse. Tatăl voia să-l câștige pentru lumea lui, să-l ferească de influența de jos. „Una din grijile vieții lui – mărturisește scriitorul – fusese să mă scoată din «mișelie», adică din prostia norodului de rând” (*ibid.*, p. 124). Mama ducea și ea lupta ei. La un moment dat însă, victoria tatălui părea, cel puțin în unele privințe, asigurată. „La paisprezece ani mă găseam de acord cu dânsul în ce privește câștigurile științei și majestatea civilizației moderne. Dumnezeu, babele, descântecele și buruienile intrau prin surprindere și în lipsa dumisale în casa noastră. Aceste încercări ale mamei de a trăi după legea ei intimă nu mă câștigaseră deloc. Dimpotrivă. Eram adversarul ei și nu pricepeam că-i sângerez inima” (*ibid.*).

Drama care se consuma tacit în propria sa familie și a cărei victimă era mama, n-a rămas exterioară copilului ei, i s-a infiltrat intuitiv și afectiv la început, devenind apoi, la vârsta înțelegerii și simțirii depline, o dramă proprie, cu consecințe imense asupra întregii sale dezvoltări sufletești ulterioare. Cu timpul, în mintea și inima copilului au început să se dezvolte frământări, șovăiri, reveniri, până când a izbucnit cu forță decisivă iluminarea drumului viitor și *opțiunea*.

Cum anume s-a ajuns la această conversiune totală și hotărâtă, scriitorul nu s-a încumetat să analizeze, dar este știut că despărțirea bruscă și definitivă de mamă a însemnat saltul calitativ, revelarea acută a unor acumulări latente.

„N-aș putea desluși apriat pe ce căi tainice s-a făcut întoarcerea către sufletul bătrânilor și spre trecut. Îndată ce mama n-a mai fost în această lume și în această viață, în durerea deznădăjduită ce m-a cuprins, m-am întors la ai săi; dintr-o dată «bătrânii» ei mi-au fost mai scumpi decât orice. Întoarcerea mea a avut deci la temelie un acces de dragoste. Mai mult în aparență, deoarece sunt încredințat că aveam în

mine transmis, prin cea care mă părăsise, harul. Tot ceea ce nu fusese ea, tot ce nădăjduise, tot ce regretase trebuia să realizez eu în altă formă. Viața ei distrusă și pustiită trebuia s-o răscumpăr eu. În ceea ce spun aici e mai puțin sentimentalism decât s-ar crede. Nu-mi dăduse ea privirea, auzul și zâmbetul păstorilor din veac?” (*ibid.*, p. 123).

Aceasta înseamnă că în lupta tacită de câștigare a copilului, mama izbândise, îl furase ușor, ca o apă lină, dar adâncă, prin dragostea, zâmbetul și poveștile tainice și duioase, „*de la noi de la Moldova*”, poate cu o lacrimă strivită sub geană, care a fulgerat pentru totdeauna inima extrem de sensibilă, deși încă ne deplin înțelegătoare, a copilului.

Aici însă nu a fost o ambiție ori o victorie personală, cu ecou și limită individuală. Cei doi părinți erau două lumi, două clase sociale, două vieți cu orizont opus. Așa că, situat la tangența acestor două lumi esențial adverse, în sufletul de mare sensibilitate al scriitorului-adolescent, o clasă socială a avut *câștig de cauză*: chemarea „de peste veacuri” a străbunilor săi, ciobani la stânele din Nordul Moldovei, strigătul lor de jale, umiliința și suferința, au fost auzite. Izolată, umilită și neînțeleasă, mama și-a dăruit primului copil tot ce avea mai bun, făcându-l confidentul durerilor lumii ei și câștigându-l pentru totdeauna și în întregime. „Era între mine și mama o legătură strânsă de iubire. Ea iubea în mine pe primogenitul eu și avea și bucuria asemănării mele cu ea [...] Eu o iubeam pentru că era veselă, expansivă și bună prietenă cu mine și pentru că-mi povestea frumos și tainic lucruri « de la noi de la Moldova »” (*ibid.*, p. 11).

Ori de câte ori, mai târziu, Sadoveanu și-a evocat propria sa viață, căutând să-și deslușească drumul în literatură și rădăcinile orientării, s-a referit cu emoție la acest moment de opțiune, crucial, care i-a transmis conștiința înaltei sale misiuni de scriitor. I-a fost dat acestei mame umile și neștiute rolul de maximă importanță de a sădi o mlădiță cu daruri geniale, pe trunchiul viguros al neamului său. „Sufletul acestor rânduri de oameni ai tristeții și ai suferinței, pe care îi aveam în mine ca un venin, sufletul acesta colectiv care aspiră spre altă lume și altă viață, mama mea mi l-a trecut mie” (*Studii și articole închinare lui Mihail Sadoveanu*, p. 61).

Acela a fost momentul în care a simțit Sadoveanu că opera sa trebuie să aibă o anumită și mare misiune: să fie mijloc de denunțare artistică a suferințelor și nedreptăților, dar și de elogiare a mărețiilor lumii obidite a ascendenților săi materni.

Stăruința cu care Mihail Sadoveanu a rămas – așa cum declara în adolescență, spre uimirea tatălui său – „partizanalul lui Ion Secăreanu și al tuturor celorlalți umiliți și vămuiți ai vieții”, e dovedită de întreaga sa operă.

Conversiunea către lumea mamei este, așadar, momentul crucial în pregătirea terenului pentru orientarea de conținut și semnificație a literaturii lui Sadoveanu. Alternativa paternă ar fi dat, fără îndoială, un alt scriitor literaturii noastre, în niciun caz pe cel de azi.

Mama n-a stăruit însă, singură; și-a găsit aliați în minunile naturii din peisajul rural al părinților unde își ducea copilul în vacanțele de vară. „Călătoriile cu mama, la Verșeni, am început a le face pe când aveam trei ani. Mă duceam acolo în vremea verii și popasul meu cel mai plăcut se afla în mijlocul ogrăzii, sub un păr vechi cu ramuri pline cu ciucuri pe frunte” (*Anii de ucenicie*, p. 10). Cuminența și bunătatea bunicilor de la Verșeni au atras, de asemenea, inima copilului spre lumea lor. Pe bunicii după tată nu i-a apucat, cu cei după mamă a trăit zilele cele mai frumoase ale copilăriei. „Bunicuța era o ființă mititică și blândă, cum trebuia să fie o bunică; îi ziceam «bătrânică». Bunicul era un bătrân voinic, roșu la obraz, cu plete albe, care se îndeletnicea cu meșteșugul rotăriei” (*ibid.*, p. 10).

Trebuie, deci, să apreciem că în această perioadă a acționat, simultan și concentrat, un complex unitar de factori care influențau în același sens: copilăria, oamenii, natura. S-a întâmplat ca toți aceștia să aibă consecințe fericite, încântând și atrăgând cu desăvârșire copilul. În acest sens mărturisește însuși scriitorul prin amintirile sale, și stă dovadă și opera. Lumea copilăriei a rămas în urmă ca un pământ fericit, care-l urmărește ca un miraj, ca un vis înflorit după care suspină veghea și către care se întoarce nostalgia supremă a vieții și aspirația intimă a căutărilor de sine.

Sadoveanu a devenit în bună parte scriitorul lumii copilăriei sale, pe care a trăit-o fericit și după care a privit apoi ca după un paradis pierdut. Aici trebuie căutată, în mare măsură, înclinația sa spre trecut, spre evocări și melancolia amintirilor. Sub streășina orașelor și haina demnităților, omul și opera au rămas taciturni, absenți. Lumea lor a continuat să fie mai departe, în permanență, muntele, apa Moldovei, oamenii simpli din trecut și de azi. Ființele dragi ale copilăriei s-au idealizat prin aburul timpului și au rămas cu aura sporită în inima scriitorului; ele au revenit apoi peste decenii multe pe parcursul creației, în povestirile cu caracter autobiografic, în amintiri și, fragmentar, în multe din operele sale principale.

S-a întâmplat, deci, ca prima fază din copilăria scriitorului să fie brăzdată de amărăciuni și zile fericite care, fără să prezinte un caracter excepțional, au avut totuși ecou adânc și decisiv în marea sa sensibilitate. Cu deosebire, destinul nefericit al mamei i-a rămas pentru toată viața obiect de mare tristețe și pietate, reflectându-se mai voalat sau mai direct, dar cu o anumită continuitate, de-a lungul operei. Elementele și persoanele dramei inițiale revin de mai multe ori, sub diverse nume și împrejurări, în diverse povestiri: mama, tatăl și prăpastia dintre ei, viața chinuită și sfârșitul trist al mamei, copilul rămas orfan; bunicii și grija lor pentru nepot; alte persoane, dușmănoase copilului. Și, pe deasupra, cele două lumi în ireconciliabil conflict: lumea bunicilor, a mamei și copilului, de o parte, lumea tatălui, de alta.

O primă încercare a preocupării literare spre acest motiv o întâlnim în povestirea *Printre gene*, din 1908.

„Pe mama o țin minte tânără și frumoasă, înaltă, rumenă, cu ochii blânzi, negri [...] În seara aceea lină simțeam cum se ridică și mi se lămurește în suflet înfățișarea ei. Și de cele mai îndepărtate zile îmi aduceam aminte, și-o vedeam plângând, și mă vedeam și pe mine, mic numai de doi ani, scâncind cu pumnii în ochi, într-un coteț. Tata își răsucea mânios mustața căruntă și ne fulgera pe rând cu privirea, răcnind; mi s-au înfipt în minte ochii lui de atunci, furioși, cu albușul mărit” (*Opere*, vol. 4, pp. 336-337).

Chiar dacă unele relatări sunt, evident, adaosuri ale imaginației și necesității de compoziție, e sigur că urzeala principală a povestirii e autentică, merge pe linia unei confesiuni care nu alterează fundamental, ci valorifică datele biografice cu rezonanța lor morală, după atâția ani. Profira Sadoveanu relatează despre această bucată:

„Și iarăși amintiri care vin să-l cutremure și să-l înduioșeze, trezind o rană care nu se va închide niciodată: pierderea mamei lui, Profira. Face un drum pe valea Moldovei, intră în satul străbunilor lui, stă pe prispa casei bătrânești, privește la semincerii din zare, și re trăiește clipe vechi cu sufletul de-acum, înțelegând multe pe care atunci le înregistrase numai, cu ochi de copil” (cf. *Opere*, vol. 4, p. 615).

Caracterul autobiografic, cu date artistic sugerate, poate fi ușor controlat prin comparația cu *Anii de ucenicie*. Avem aici diferența de vârstă, știință (mama e „tânără și frumoasă”, tatăl are mustața căruntă...); se indică *distanța* dintre tatăl-boier și mama-țărăncă (mama spune unei vecine, *cu respect în voce*: „acuși vine dumnealui...”); apar „bătrâni” de la țară („când nu era tata acasă”), care nu îndrăznesc să vorbească despre tată decât cu titulatura de „boierul”. Se simte apropierea dintre copil și neamurile mamei, se simte că e *al lor*; se menționează modul diferit de a concepe educația copilului: strictetea („*spartanismul*”) tatei și blândețea mamei; disprețul tatălui pentru obiceiurile tradiționale din lumea mamei („[...] eu la fleacuri popești și la altele nu țin. Eu sunt om liberal și democrat [...] Mie îmi place ce-a zis Voltaire despre popi [...]”). Tatălui îi era rușine de soția țărăncă și-o ține în umilință și robie pe lângă casă („Viața mea și-a mamei, în vremea aceea depărtată, era tristă”).

Mai departe, scriitorul ne înfățișează fericirea copilului în lumea bunicilor – „*la noi*” la țară –, cum menționează semnificativ textul. Nu lipsesc nici aici date precise biografice: bătrânul e rotar, iar copilul se delectează sub părul din ogradă, pe când mama cade pradă sentimentului tragic al deșezării și înstrăinării de sat, furată de o lume care n-o înțelege și pe care nici ea nu poate s-o înțeleagă.

Cum spuneam, nu suntem în măsură să mergem până la o deplină autentificare a caracterului autobiografic al altor date, cum ar fi descrierea mai amănunțită a dramei în care se sfârșește mama. Ni se pare însă sigur că exagerările, necesare compoziției literare care totuși nu ține să fie o autobiografie, merg pe linia

unor date originar-autentice. Poate în acel moment, scriitorul ar fi alunecat pe panta unei amărăciuni nestăvilite, iscată și amplificată de sensibilitatea sa. Dar este mai mult decât un sâmbure de adevăr că fiul era al mamei și nu putea ierta tatălui lipsa de înțelegere și omenie față de ei doi. „Simțeam că eu și mama suntem străini și trecători în casa aceea; că omul acela mustăcios, care se veselea și râdea cu străinii pe drum și față de noi se încrunta mormăind, ne era dușman”.

Oricum ar fi, povestirea *Printre gene* e un fermecător și emoționant omagiu adus purității morale, modestiei, fidelității, blândeții și bunătății mamei. Se simte în ea durerea umilinței, drama profundă a sufletului crucificat de un destin cu care nu putea să lupte. E una din marile *dureri înăbușite* – desigur, cea mai mare –, care a impresionat adânc sufletul scriitorului și l-a pregătit să înțeleagă suferințele lumii necăjite și să fie partizantul lor.

Sunt, desigur, și scene adăugate, produse ale unei emotivități răscolite și ale unei fantezii care căuta completările unei drame care, probabil, n-a avut asemenea manifestări în realitate. E un efort de reconstituire a ceea ce copilul nu înțelesese îndeajuns.

Rămâne însă tema fundamentală: o mamă țărăncă umilită în casa soțului orășean, o ființă „roabă, numai pentru muncă și plăcere”; un tată neînțelegător, niște surori ale tatei, ființe rudimentare și meschine; bunicii; moartea mamei.

„De moartea mamei nu-mi aduc aminte cum s-a întâmplat; știu că în primăvara aceea au îngropat-o bătrânii [...] Târziu, după anii de școală, când am simțit aprig în mine lipsa dragostei de mamă, mi-am adus aminte de toate, le-am legat, le-am înțeles, și-a născut în sufletu-mi pentru tatăl meu ceva aspru – ca un vânt de gheață de la mine spre el”.

Doi ani mai târziu (1910), scriitorul va da unele scene drept amintiri (*La paisprezece ani*). Din nou e frământat și înduioșat de amintirea mamei, e tulburat de viața ei chinuită, de umilințele și sfârșitul ei. Și aici, ca și în povestirea anterioară, figura tatălui este expusă fără simpatie; viața mamei a fost chin și jertfă.

S-ar putea face o incursiune și în *Dumbrava minunată*. Personajele inițiale sunt întrucâtva modificate aici de fantezia scriitorului. Rămân cu constanță *bunicul și bunicuța*, refugiul copilului orfan obligat să aibă o nouă mamă, căreia îi place „să rădă cu locotenentul Micuș, în salon”. Copilul e acum o fetiță amărâtă, duduia Lizuca, alungată și urgisită din casa părintelui ei, absent și supus mofturilor mamei vitrege.

Amintirea acestor ani de demult și a durerilor de neșters de atunci se reflectă în lumini diferite în diverse etape. La început expresia e mai dură, durerea mai acută și atitudinea scriitorului mai tranșantă, mai imperativ judecătoare. Cu vremea, toate aceste ascuțișuri se estompează, expresia e mai discretă și lumina mai poetic-modelatoare. La șaptezeci de ani, cu aceleași elemente biografice, dar în nouă configurație, scriitorul ne dă *Nada Florilor*, una din ultimele scrieri de înaltă valoare

artistică. „Mă cheamă din trecut amintirile” mărturisește titlul primei pagini, și aceste amintiri încep cu evocarea „petrecerilor” sale la bunicul de la Păstrăveni, în mijlocul „lelițelor” cu păr bălai și ochi de cicoare. „Demonul” rău al casei e acum „țâțaca” Leona, sora tatălui, inginerul Dumitraș. Locul bunicuței e luat de mama Anghelina, dădaca lui Iliuță. Tatăl e idealizat de astădată; e blând, înțelegător, el însuși o victimă zilnică a „demonului de groază”. Lumea bunicilor reapare puternic în figura de legendă a uncheșului Haralambie, ciobanul.

Eroul principal, Iliuță Dumitraș, e tocmai scriitorul care, hălăduind prea mult prin paradisul apelor în compania unor celebri oropsiți ai sorții, a rămas repetent în clasa a treia de gimnaziu, „după cum – recunoaște scriitorul – mărturisesc, vai, veacului meu cataloagele școlii” (*Anii de ucenicie*, p. 52). Opera e impregnată de nostalgia peisajului și persoanelor de la Păstrăveni: bunicul „rotarul” – cum îl denunță „țâțaca” Leona, lelița Anica, una din lelițele de la Păstrăveni, care „bălaie și cu ochii ca cicoarea, semănau mamei, al cărei zâmbet blând îmi mai rămăsese în inimă”. Tot din acea lume coboară în *Nada Florilor* și uncheșul Haralambie, ciobanul cu măreție haiducească.

Se cuvine, deci, să acordăm importanța necesară întâmplărilor din copilărie și adolescență care au avut un atât de puternic și de îndelungat ecou în conștiința scriitorului. Căci de aici, din vremea când colinda dumbrăvile Siretului și-și petrecea vacanțele la bunicii săi de la Verșeni, deține depozitul uriaș de imagini, impresii și emoții din care au izvorât, parcă fără de sfârșit, minunatele sale descrieri de natură și de oameni. „Poezia de care eram înconjurat, pe care o respiram în orice clipă [...] se stratifica încet-încet în ființa mea cu semințele ei, așteptându-și timpul”. Expedițiile sale de vacanță și încercările vânătorești, cu fireștile incidente legate mai ales de faza începătoare, i-au deschis mari ferestre de acumulare.

„Întâmplarea, care-i meșterul cel mai iscusit și mai tainic al lui Dumnezeu, mă adusese într-un peisaj încântător. Gârlele captițioase ale râului; dumbrăvile de plopi, sălcii și arini; câmpia grea de lumină până la pâcla vânăta a munților, toate le port încă în mine, intrate pentru totdeauna în ființa mea, intrate ca un filtru al vieții nemuritoare, din care mă împărtășesc până la acești ani târzii la care mă aflu” (*ibid.*, p. 40).

Peisajul, oamenii și starea specială a psihologiei de copil, i-au dat încântări unice, senzația unor feerii de farmec inegalabil. „Basmul tinereții fără bătrânețe și al vieții fără moarte într-acele locuri trebuie să se fi zămislit, între niște păstori cu sufletele bucurate de lumină și putere” (*ibid.*).

Lumea mamei se arată, deci, cu forțe de captare irezistibile, în stare să ofere euforii senzoriale pe care numai copilăria le poate avea. Frumusețile naturii se aliau cu blândețea și bunătatea oamenilor, cu vrednicia și virtuțile lor în lupta cu o viață mai aspră și nedreaptă. Toți acești factori l-au apropiat și mai mult pe tânărul Sadoveanu de lumea mamei, l-au făcut să fie absorbit de ea până la punctul de a-și înfrunta părintele.

Perioada aceasta din viața scriitorului a avut influențe adânci și asupra operei. Atunci s-a plămădit talentul și i s-au tras jaloanele principale; atunci s-a acumulat un vast material perceptiv din tot ce era în jur minune nouă pentru mirarea și receptivitatea extraordinară a copilului; atunci a cunoscut mai îndeaproape, în condiții naturale, personajul său principal, poporul de la țară, acolo și-a însușit graiul viu moldovenesc, a sorbit culorile nesfârșit de pitorești ale peisajului „de la apa Moldovei”, a văzut și îndrăgit vietățile pământului, a pătruns caractere, sentimente, suferințe, modul de a judeca și atitudinea țăranului, concepția lui despre viață. Și, cu siguranță că de acest prilej se leagă și o anumită influență a folclorului – a cunoscut legende, balade, povești și s-a impregnat de trainica frumusețe a sufletului popular cuprins în ele.

Elementele explicative invocate până aici n-ar fi, totuși, ele singure suficiente să dea seama de natura, forța și orientarea talentului care se forma. În aceleași condiții, alții n-au devenit scriitori. Mai este necesar, deci, să luăm în considerare anumite *elemente personale*, dotarea poetică sau, cum se exprimă psihologii, *dispozițiile native*.

Dintre acestea, scriitorul însuși ne-a menționat *receptivitatea senzorială excepțională*, care i-a dat posibilitatea să acumuleze o mare bogăție de reprezentări, în cele mai fine nuanțe și precizii, apoi, *o fuziune afectivă* cu tot ce există, bazată pe darul unei mari *sensibilități afective*:

„M-a interesat totdeauna orice peisaj, în orice împrejurare și în orice clipă a vieții, fără să mă obosească, fără să mă plictisească; m-a interesat nu cu voința mea, ci numai printr-un fenomen de participare, osmoză și simbioză. Mă încorporez lucrurilor și vieții, am simțirea că totul trăiește în felul său particular: brazdă, stâncă, ferigă, tufiș de zmeură, arbore și tot ce pare nemișcător; faptul de a avea asemenea cunoaștere mă face să iau parte la viața tainică a stâncii, arborelui, zmeurii și ferigii. Cu atât mai vârtos alianța aceasta a vieții nenumărate se manifestă între mine și sălbăticiuni – zburătoare, găze și fiare; între mine și apele care curg, palpită ori întind luciuri neclintite în soare și primesc în afundul lor rumeneala lunii pline. Iepurele care pornește de pe un hat, cu urechile date pe spate, și se salvează în spinării și-n râpă, aruncându-mi o privire piezișă, a luat cu scânteia acelei priviri ceva din ființa mea pentru totdeauna” (*Anii de ucenicie*).

Atitudinea afectivă n-a rămas fără consecințe în opera sa. Una din trăsăturile ei principale este tocmai *căldura peisajului*, însuflețirea, apropierea lui de om, integrarea perfectă a personajelor și acțiunilor în peisaj; caracterul activ al cadrului natural, în raport cu desfășurarea acțiunilor și dezvoltarea psihologică a personajelor.

Din capacitatea sa senzorial-receptivă excepțională a rezultat puterea de contemplare a unicității concretului, sesizarea diversității și devenirii, o privire

dialectică și o melancolie înalt heracliteană în fața permanentei treceri fără întoarcere a tuturor lucrurilor; o duioasă tristețe față de ceea ce omul nu trăiește decât o singură dată în lume.

„Se înșală cine crede că o priveliște e aceeași văzută în aceleași condiții; că răsăriturile, amiezile și amurgurile se repetă; că clipele curg monoton. Cine e atent vede și aude pururi altceva; fiecare fracțiune a vieții își schimbă perspectivele neconținut – și în sine și în raport cu noi. Noi înșine suntem alții întruna [...]” (*ibid.*).

Forța excepțională de receptare și diferențiere a realului (a se vedea capitoul *Ochii și urechile* din *Anii de ucenicie*), îmbinată cu alți factori de adâncime psihică au asigurat scriitorului, pe lângă o mare precocitate în creație, un depozit uriaș de „materie primă” literară. La mirarea lui G. Ibrăileanu că nu mai înțelege de unde scoate atâtea descrieri de natură, Sadoveanu a răspuns: „Le scoatem dintr-un rezervor umplut cu nemiluita în ani și ani, în toată copilăria [...]” (*ibid.*, p. 8).

Se mai cuvine să adăugăm și o memorie afectivă excepțională, o putere de retrăire a impresiilor și emoțiilor trecute, îmbinate desigur cu melancolia nostalgiei față de ceea ce, real, nu mai revine niciodată. O vânătoare de primăvară în copilărie, și în condiții pe care natura probabil că nu le mai repetă într-o generație de om, i s-a imprimat definitiv: „Simt încă în mine mișcarea aceluia ceas de demult, deși copilul de atunci s-a dus pentru totdeauna într-un orizont necunoscut, ca stolurile acelei primăveri” (*ibid.*, p. 32). Durabilitatea acestei memorii are la bază tocmai tăria cu care sensibilitatea și receptivitatea sa excepționale au înregistrat și imprimat cadrul luxuriant pe care-l oferea natura: „Toate minunile noi ale vieții care se înfățișau ochilor se înscriau în mine ca niște hieroglife durabile; de asemenea, auzul meu înregistra acordurile delicate ori grave ale naturii, asociindu-le imaginilor. Citeam, deci, viața din juru-mi ca un primitiv. Modulațiile austrului evocau închipuirii mele tablourile dezghețului și zâmbetele dintâi ale primăverii” (*ibid.*, p. 80).

Rezultă din toate acestea că și complexul de viață al copilăriei a contribuit oarecum decisiv la orientarea viitorului scriitor. Spațiul geografic în care evolua sufletește Sadoveanu în acea vreme era tocmai spațiul seminției sale, care-i oferea un conținut extrem de bogat și atractiv. Cei ce cunosc opera lui Sadoveanu pot aprecia ușor în ce măsură scriitorul a rămas legat de acest conținut și de acest spațiu. Căci, deși dotat cu o fire poetică și cu o fantezie extrem de bogată și de inventivă, Sadoveanu inventează, de fapt, destul de puțin față de ceea ce înseamnă experiență personală, material acumulat din viață ori din folclor. Opera stă sub semnul autobiografiei artistice; însăși poezia ei este o reflectare a frumosului naturii și al opticii artistice a scriitorului.

Aprecierea exactă a influenței obiective a vieții se poate face, desigur, numai în lumina cunoașterii exacte a biografiei scriitorului și a elementelor de viață care s-au reflectat în opera sa. Problema este de interes pentru cercetător și abordabilă

cu rezultate, întrucât însuși scriitorul ne-a dat informații în *Anii de ucenicie* și în alte părți, pe lângă alte referințe, dintre care deosebit de prețioase sunt ale Profirei Sadoveanu, fiica scriitorului.

Un alt factor care, în această perioadă a vieții, a venit să contribuie la formarea și orientarea sufletească a scriitorului, a fost *lectura primă* care i-a încântat imaginația și i-a sporit înclinația spre eposul popular. S-a întâmplat, în această direcție, ca întâile bucăți de literatură ce i-au căzut în mână să fie, de asemenea, un îndemn spre lumea frumuseților sufletului popular.

Mărturisirile scriitorului referă că, după abecedar, prima carte citită a fost *Ursul păcălit de vulpe* a lui Ion Creangă, iar a doua *Ion Tunsu căpitan de haiduci*, după care au urmat vreo douăzeci de broșuri asemănătoare, din biblioteca măcelarului Darie, tatăl unui coleg de școală. De aici, a trecut la proza de același gen a lui N. D. Popescu și Panait Macri. Cel dintâi dădea un material mai valoros, întrucât povestirile sale „se găseau în prelungirea baladelor populare”, fiind, în general, „un scriitor sincer încredințat de misiunea pe care o avea, de a scrie pentru marea mulțime, și era conștient că trebuie să păstreze o legătură firească între cântecele bătrânești și romanele sale haiducești” (*ibid.*, p. 22).

O asemenea lectură – nediscutându-i valoarea în sine, asupra căreia scriitorul, mai târziu, nu putea decât să facă pronunțate rezerve – se găsea față de Sadoveanu în continuarea acțiunii pe care o exercitau și ceilalți factori amintiți în paginile anterioare. Mai cu seamă că venea să întărească substanțial influența masivă a folclorului care se semnalase incipient încă în tainicele povestiri ale mamei „de la Moldova” și, desigur, se amplificase în contactul direct al scriitorului cu oamenii de la Verșeni ori Păstrăveni.

Această lectură de început i-a deschis admirația pentru măreția eroilor populari, pentru haiduci, l-a făcut să vadă virtuțile și tăria oamenilor din popor și să îndrăgească meșteșugul de a slăvi figurile baladei populare. Cât de mare a fost impresia lăsată asupra elevului Sadoveanu de lectura despre care vorbim, ne spune încercarea sa imediată de a înfăptui el însuși isprăvi literare similare, ideea semnificativă de a scrie un *Florea Corbeanu haiducul*, încă în clasa a doua de gimnaziu; apoi, ca un produs real prim, un poem cu Iancu Jianu. Dar această influență a rămas mult mai durabilă în opera scriitorului; ea explică în cea mai mare parte *aspectul baladesc* al multora din personajele și întâmplările povestirilor sale.

De proporțiile influenței imediate exercitată de lectura „operelor” lui N. D. Popescu și-a adus aminte Sadoveanu – cu îngăduință pentru slăbiciunile copilăriei – când l-a cunoscut aieva pe autor:

„Stăteam uimit și priveam la cel ce-mi încântase copilăria și mă hotărâse de multe ori să iau drumul pribegiei și să cânt:

*Primăvară mama noastră,
Suflă bruma din fereastră*

*Și omătul de pe coastă,
Să mă las și eu la vale
Cu durdă și cu pistoale...*

Mă uitam la cel din pricina căruia învățasem a cânta din frunză și din fluiet, din pricina căruia mi-am ciuruit odată pulpa piciorului cu alică – și toate zilele de visuri de voinicie ale trecutului se întoarseră [...]” (*Foi de toamnă*).

Există anumite semne care ne fac să credem că prima „bibliografie” utilizată de scriitor în adolescență l-a influențat, de asemenea, în oarecare măsură. Această lectură cuprindea și lucrări fără valoare (romane în fascicule: *Călăul din Berlin*, *Dramele Parisului*, *Exilații în Siberia*, *Roaba cea frumoasă* și altele) în care, cum spune scriitorul, „lipsa de gust alterna cu trivialitatea și crima”. Dar erau și cărți de valoare: *Povești*, *Alexandria și Esopia*, *Halima*, *Genoveva*.

Suntem în drept să bănuim că pe această filieră i s-a infiltrat scriitorului tendința spre episoade aventuroase, care revin cu stăruință în mai toate operele sale, chiar în cele cu paginile mai blajine și mai poetice. Am putea să amintim aici nenumărate exemple. Nici ultima sa lucrare, *Aventură în Lunca Dunării*, nu e lipsită de episodul exploziv (capitolul *Durdă lui Maicam*). Așa se explică, în parte cel puțin, existența a două aspecte eterogene în opera lui Sadoveanu: pe de o parte, lirismul poetic, melancolia, nostalgia, poezia trecutului și amintirilor, pe de altă parte, vijelia dramatică a aventurii.

Această „literatură primă” a influențat vizibil opera scriitorului și în ce privește tematica sa viitoare. Într-o privință i-a rămas credincios. Nu întâmplător, printre lucrările scriitorului le găsim tocmai pe acelea care au constituit o hrană sufletească prețuită în epoca sa de primă formație literară: *Genoveva de Brabant* (1910), *Istoria marelui împărat Alexandru Machedon* (1911), *Esopia* (1913), *Măria-Sa puiul pădurii* (1931), *Divanul persian* (1940). Aceasta dovedește marea receptivitate a scriitorului, trăinicia cu care s-au înrădăcinat primele influențe, impresia puternică pe care ele i-au produs-o și durabilitatea lor.

Marea revelație, pe cale de lectură, i-a adus-o însă întâlnirea sistematică și masivă cu literatura populară, în special cu poezia și cu creațiile clasicilor legați de ea. A contribuit, în acest sens, mai întâi școala, care prin programa ei l-a făcut să întâlnească volumele de poezii ale lui Alecsandri (*Doine și lăcrămioare*, *Poezii populare*) și apoi ale lui Eminescu, pe care ajunge îndată să-l știe pe de rost. Aceștia și alți scriitori de seamă ai secolului, cum au fost M. Kogălniceanu, A. Russo, C. Negruzzi, I. Creangă, l-au câștigat în întregime.

Perioada studiilor liceale întărește și definitivează orientarea ideologică și afectivă a scriitorului spre țărănime, dar mai ales îl leagă cu toată convingerea de literatura populară, față de care toată viața va mărturisi apoi, neîncetat, o apreciere desăvârșită.

Au mai existat și alți factori care au influențat în oarecare măsură formarea și orientarea scriitorului spre „poporul cel mare”, simplu și umil. Ceea ce putem spune însă cu certitudine este că, foarte de timpuriu, convingerea scriitorului era făcută și devenise selectiv la influențe.

Astfel, mișcarea sămănătoristă nu poate fi socotită ca un factor notabil în dezvoltarea sa, deși, după cum se știe, Sadoveanu a fost considerat multă vreme un reprezentant al ei. În fond, după cum știm din date biografice și din mărturisiri clare ale scriitorului, Sadoveanu era deplin format când a venit la „Sămănătorul”. „Când a ieșit «Sămănătorul» eram deja format, încât mișcarea de acolo nu a avut asupra mea nicio influență. Publicasem deja primele mele povestiri, îmi fixasem o atitudine față de țărănime”. Deosebirea este de concepție și adâncime. „Eu aveam felul meu de a privi țărănimea din punct de vedere sociologic”. La rândul lor, nici „Sămănătorul” nici „Convorbirile literare” nu agreau scrierile „tendențioase” ale lui Sadoveanu, cum erau, de pildă, *Sluga* sau *Păcat boieresc*.

O mare influență a exercitat, chiar în epoca pregătirii sale școlare, marea literatură universală și în special literatura rusă clasică. Cu Pușkin, Lermontov, Gogol, Turgheniev, Dostoievski, Tolstoi, Șcedrin, Cehov și Gorki era la curent încă de la 1900. Se refugia cu deosebire în Turgheniev, în care găsea mai ales „adevăr, înțelegere umană și suflet blând”. De la toți însă, a sorbit cu nesaț esența artei adevărate și a profundului omenesc. L-a impresionat largul lor umanism, democratismul și patriotismul lor; îndepărtarea de țarism și apropierea de sufletul poporului, simpatia pentru sărmanii pe care-i trec în primele rânduri ale eroilor literari. În vreme ce estetica apuseană a secolului al XIX-lea considera că nu e posibilă o literatură care să se ocupe în mod serios de oamenii simpli, de țărani și muncitori, Sadoveanu a găsit în literatura clasică rusă tocmai ceea ce justifica și întărea concepția sa în această problemă.

„Scriitorii clasici ruși eliberează definitiv pe omul din popor de acest ostracism. Ei dau semnificație faptelor mărunte ale vieții, sfărâmând ierarhia consacrată de vechile canoane. Acordă sărmanilor simpatie înțelegătoare, căutând în ei valorile umane. Țăranii sunt luminați de poezia muncii pământului, au simțul instinctiv al adevărului și percepției demnității omenești” (*Evocări*, p. 193).

Nu e greu de văzut, deci, în ce mare măsură valorile principale ale literaturii ruse clasice corespundeau cu propriile tendințe și aspirații ale scriitorului nostru, și în ce măsură această literatură va fi contribuit la amplificarea și realizarea lor. În Șevcenکو, cel care i-a inspirat povestirea lui Nicoară Potcoavă, apreciază mai ales „acel sentiment de dragoste pentru cei mulți și obijduiți, la care inima mea răspunde cu toată puterea” (*ibid.*, p. 249).

Asemănări între literatura rusă și cea sadoveniană s-au mai făcut și în ce privește tendința de evocare a trecutului (Gogol), contemplare a naturii, visare

calmă; similarități s-au semnalat în poezia melancolică a amintirilor și în fiorul de tristețe în fața caracterului trecător al vieții.

I-a cunoscut îndeaproape pe Zola și Balzac, fără să-i fi urmat în sensul naturalismului și descrierilor reci, minuțioase, în analizele și romanele de anchetă socială. I-a apreciat pe Maupassant și Anatole France, de la care se notează anumite influențe de compoziție artistică.

Se poate, deci, afirma cu toată certitudinea că literatura clasică universală a contribuit mult la maturizarea scriitorului. Dar este la fel de sigur că influența aceasta nu a devenit niciodată precumpănitoare față de linia de forță autohtonă imprimată în prealabil prin factorii la care am făcut referire până aici.

Utilizând cum se cuvine valorile înalte ale culturii clasice universale, Sadoveanu a știut să-și păstreze neștirbită linia autenticității naționale și a originalității, rămânând fidel marilor săi înaintași și dascăli, în care se concretizase, până la el, în forma cea mai înaltă, geniul artistic al poporului său.

Se cuvine, ca încheiere, să ne referim explicit și la un factor mai de adâncime, pe care, dacă nu l-am tratat până acum în mod separat, a fost din convingerea că, în mai mică sau mai mare măsură, el acționează prin ceilalți: *factorul social*.

Atmosfera familiei și mai ales influența mamei au constituit *primum movens*, de extremă importanță, fiindcă a îndreptat pașii și inima copilului Sadoveanu spre vatra și sufletul „seminției” sale adevărate, care era o anumită clasă socială, țărănimea. Anii și lumea copilăriei în mediul sătesc al bunicilor înseamnă consolidarea unei legături afective definitive cu poporul. Au venit apoi influența literaturii populare, a celei clasice naționale și clasice universale, și în continuare, legătura permanentă, până azi, cu viața, limba, istoria și arta națională.

Enumerarea aceasta, deși indică în linii mari o ordine succesivă, se cuvine să fie interpretată mai ales ca o concomitență de acțiuni reciproc amplificatoare. Astfel, orientarea ideologică și afectivă a scriitorului către lumea rurală i-a deschis receptivitatea spre produsele artei folclorice și spre înțelegerea optimă a valorii lor, dar, la rândul ei, cunoașterea literaturii populare i-a amplificat încrederea în puterile creatoare ale poporului, i-a întărit dragostea pentru el, hotărârea de a sta în apărarea lui. Atașat de literatura populară, scriitorul s-a simțit mai ușor atras către acele opere și scriitori ai noștri care se aflau în mai mare măsură sub influența acestei literaturi din care se inspiraseră în creațiile lor cele mai mari. Dar, sub influența acestora, Sadoveanu a învățat să prețuiască și mai mult valorile nepieritoare ale sufletului popular. Procesul cunoaște aceeași schemă dacă ne referim la influența literaturii universale, din care, precum se poate constata, a selectat acele elemente care se aflau în concordanță cu fondul popular acumulat și cu liniile estetice de dezvoltare ale talentului propriu.

Se ridică, însă, întrebarea: ce anume, în fiecare din acești factori, a avut puterea să acționeze asupra scriitorului, să-l convingă și să-l câștige pentru popor? Influența mamei o considerăm inițial decisivă, însă știm că nu orice mamă transmite un asemenea legat testamentar istoric și social, care i s-a transmis lui

Sadoveanu. Prin această mamă vorbea mai mult decât o persoană cu drama ei. Ea era purtătoarea unor dureri și umilințe generale, adunate de secole și milenii, de-a rândul generațiilor, de ascendenții săi; era purtătoarea unor aspirații neîmplinite, a unei lupte sociale multisekulare de ieșire la lumina vieții libere și omenești.

Așadar, procesul psihologic subiectiv, cu caracter biografic, pe care l-am înfățișat în paginile anterioare, este efectul și reflectarea unor factori obiectivi, a unei stări sociale anumite, și răspunsul pe care l-a dat scriitorul chemării mute a oropsiților din clasa socială a mamei sale.

1960

3. MESAJUL POPULAR

Despre Mihail Sadoveanu s-a scris mult la noi, însă fragmentar și dispersat. Nu există niciun studiu cuprinzător, demn de locul pe care marele povestitor a fost consacrat de opinia publică și unanimitatea lumii scriitoricești a țării. Și, deși încă demult, numeroase condeie competente au semnalat cu exactitate și profunzime esența valorilor implicate în cele mai bune scrieri ale sale, considerarea operei în ansamblu a rămas, totuși, în faza observațiilor scurte și incidentale, a elogiilor ocazionale și articolelor festive, pe lângă numeroasele cronici răspândite cu timpul în diverse reviste și uitate în cea mai mare parte.

Că s-a putut întâmpla ca despre un scriitor și artist al limbii românești de talia lui Sadoveanu să se scrie atât de fugitiv și neînchegat e o problemă care îngândurează. Cu atât mai mult cu cât Sadoveanu, într-o măsură mai însemnată decât alți mari scriitori ai noștri, a dat expresie strălucită, în fiecare pagină a operei sale și totdeauna cu bogăție, sinceritate și dragoste, sufletului popular românesc. Puțini sunt acei scriitori, din toată istoria literaturii românești, care să-l poată egala în zugrăvirea măiestrită a omului, pământului și trecutului patriei. *Inima poporului, inima scriitorului și esența operei sunt una și de nedespărțit*. Numai plecând de aici, de la această înțelegere, se poate pătrunde în tainele și vraja unică, fără pereche, a literaturii sadoveniene.

Cu aceasta am precizat și perspectiva din care considerăm, aici, opera lui Mihail Sadoveanu. Trăsătura ei cea mai generală, care s-a impregnat și a valorificat toate celelalte aspecte, mai de amănunt sau mai cuprinzătoare, stă în faptul că s-a ridicat cu o forță artistică unică, din straturile cele mai adânci și mai valoroase ale sufletului popular căruia i-a dat expresie, pe planul unei arte de înalt rafinament. Acest aspect, de esență, s-a manifestat și s-a făcut cunoscut de la început. La câțiva ani abia, de la primul volum al scriitorului, Garabet Ibrăileanu era în măsură să arate că „Sadoveanu e cel dintâi cântăreț al pământului țării sale – vreau să zic că nimeni nu e legat, ca dânsul, prin atâtea fibre tainice cu sufletul acestui pământ: cu câmpiile lui, cu apele lui, cu oamenii lui – și deci cu cei mici –, cu tragedia lui”.

Lui Ibrăileanu îi revine marele merit de a fi remarcat printre primii, cu termeni vibranți, în acele fine și pătrunzătoare analize care dezvăluiau frumusețile și semnificația principalelor volume ale tânărului scriitor, mai ales cea mai cuprinzătoare și adâncă trăsătură a lor: *caracterul popular*. În Sadoveanu, spunea Ibrăileanu, vorbește un popor, așa cum în iubire vorbește specia. „Acest popor a vorbit adesea patetic, așa de patetic cum nu poate vorbi decât bucuria și durerea milenară a unei rase. A vorbit prin unii reprezentanți ai lui de elită, prin păstorul care a creat *Miorița*, prin viteazul care l-a cântat pe Toma Alimoș. Acum vorbește prin d. Mihail Sadoveanu, urmașul lor [...] Tot ce este adânc, impresionant, în opera d-lui Sadoveanu și răscolește tainele sufletului nostru se datorează acestui «noian îndepărtat»” (G. Ibrăileanu, *Scriitori români și străini*, p. 32).

Și, de fapt, aici stă inima și rațiunea operei: să fie mesajul amplu al unei întregi lumi istorice. Așa a simțit-o și scriitorul, de la începutul „cotiturii” spre lumea oamenilor asupriți, când, renunțând la eforturile de a întocmi tragedia *Hecuba*, s-a întors la oamenii lumii sale, care trăiesc chinuți și necăjiți, hotărându-se „*să scrie durerile lor*”, până la emoționantele mărturisiri de mai târziu, când arăta că tot ce a dat valabil în literatura sa și-a găsit izvorul și impulsul în lumea umiliților și ofensaților vieții.

Accente de emoționantă prețuire a găsit pentru literatura sadoveniană – din același punct de vedere – și G. Topârceanu. Ca și Ibrăileanu, el înțelege uriașul mesaj purtat de această literatură, amploarea ei națională și populară.

„Cu rădăcini adânci în trecutul și țărâna Moldovei, simțindu-se legat organic de colțul de pământ care l-a născut, Mihail Sadoveanu și-a întors privirile și spre umbra cea mare a trecutului nostru istoric și cu aceeași putere de evocare a înviat o epocă întreagă de sub pulberea morții, a pus în picioare oameni pe care vârtejul vremii îi culcase de mult sub brazdele aceluiasi pământ iubit. Și niciodată frumusețile acestui pământ românesc, din văile line ale Moldovei de Sus până în plaiurile ardelenesti, din singurătățile Deltei până în stâncile păduroase ale Călimanului – niciodată poezia naturii îmbinată cu poezia trecutului nu și-au găsit o expresie atât de pătrunzătoare, cu rezonanțe atât de profunde în sufletul nostru” (Cf. „Însemnări ieșene”, 1939).

Ibrăileanu, Topârceanu și mulți alții au putut să prețuiască la adevărata ei valoare opera lui Sadoveanu – deși unii critici precum Sanielevici, Lovinescu ș.a. o minimalizau –, fiindcă au privit-o în lumina înaltului mesaj pe care-l aducea: sufletul poporului, din care și-a tras esența și frumusețile nepieritoare. În fața lor, opera lui Sadoveanu era nu numai o fermecătoare artă de povestitor, ci purtătoarea conținutului sufletesc al unui întreg popor care a suferit și care și-a găsit pentru tristețea și durerile lui o mângâiere întăritoare în exprimări artistice de inegalabilă frumusețe. De la acestea a plecat și pe ele s-a sprijinit în permanență Sadoveanu.

„Literatura lui Sadoveanu – spunea Ibrăileanu – se deosebește de a oricărui altul, căci are amploarea unei întregi literaturi, a literaturii întregi a unui popor – ca și cea populară [...] Comuniunea lui cu natura – această tainică legătură a lui cu ceva atât de mare și de profund – limba lui naturală, bogată, *întreagă*, totul ne dă impresia că în dl. Sadoveanu vorbește ceva mai mult decât o scurtă și trecătoare experiență individuală”.

În conținut, scriitorul aducea cu sine toate suferințele, revoltele și aspirațiile maselor populare, care-și cântau o izbăvire. Ca formă, el posedea o măiestrie desăvârșită, o vrajă poetică fermecătoare, un stil diamantin, un dar impecabil al descrierii pitorești, o iscusință narativă neîntrecută. Astfel că, în pragul timpului nostru, maestrul Sadoveanu se înfățișa ca purtătorul de cuvânt al unor frământări de veacuri în intimitatea sufletului popular, ca un reprezentant nemijlocit și posesor de nivel genial al tezaurului artistic folcloric. Prin filele operei sale străbătea suflul imens al secolelor și peisajelor patriei; deasupra fiecărei pagini se simțeau vibrând cuvintele emoționante ale marelui poet ardelean:

*Sunt suflet în sufletul neamului meu
Și-i cânt bucuria și-amarul...*

Cărui fapt se datorează această forță și măreție populară a literaturii sadoveniene nu e greu de precizat. Ne aflăm în fața unui fenomen de unică amploare și adâncime, în cadrul căruia un scriitor cu posibilități geniale s-a simțit una și de nedespărțit cu destinul sufletului popular, cu tot ce a găsit în el bun și valoros. La temelia acestei aderențe desăvârșite stau elementele de ordin biografic concludente, care au reușit să păstreze și să valorifice înaltele potențe ale geniului sadovenian în aria spiritualității și forțelor artistice populare. S-a desfășurat aici un proces de viață care a dus la o permanentă și desăvârșită fuziune emoțională între scriitor și lumea pe care întotdeauna a considerat-o ca fiind cu precădere „a sa”.

Încă în 1923, scriitorul declara că poporul este părintele său literar, iar trecutul îl simte pulsând ca un sânge al celor dispăruți, că se simte ca un stejar cu mii și mii de rădăcini înfipte în pământul neamului său. Între generațiile de înaintași și el, scriitorul vede o continuitate masivă și-și mărturisește deschis conștiința de moștenitor al unui mare legat colectiv: „Sufletul acestor rânduri de oameni ai tristeții și ai suferinței, pe care îl aveam în mine ca un venin – ne spunea scriitorul în 1950 – sufletul acesta colectiv, care aspiră spre altă lume și altă viață, mama mea mi l-a trecut mie”.

Pe această filieră, intimă și profundă, scriitorul a fost atras, din vremea primei sale plămădeli sufletești, în mod ireversibil, către lumea seminției sale ascendente, către anonimii din poporul de jos, ale căror vestigii sufletești le caută și azi cu o sete nepotolită. La vârsta sa venerabilă, scriitorul cercetează neconținut semnele existenței părinților săi, în cronici și hrisoave, în legende, balade și cântece

bătrânești, în ruinele cetăților voievodale, la schituri și sihăstrie. Le ascultă chemarea de peste veac și caută mijloacele de a ocoli timpul și a se uni în tainică împărtășire spirituală cu cei de demult. Când istovește semnele omenești, se adresează Ceahlăului și Călimanului, pădurilor și plaiului, apelor și văzduhului, și toate îi vorbesc ascuns, de lumea care a fost, de țara și oamenii ei de demult.

Aici nu este ceea ce unii au numit cu un termen înmănușat „paseism”. Sadoveanu caută nu trecutul în sine și în general, ci o substanță spiritual-omenească și colectivă, o linie interioară, o unitate peste secole a vieții poporului de azi. Caută amplificarea și satisfacerea sentimentului adânc și copleșitor de apartenență la o familie care dăinuie de milenii în aceste locuri, sub semnele mai puțin și mai încet schimbătoare ale naturii; sentiment unic și magnific, pe care scriitorul îl sugerează cu un inegalabil farmec liric.

Chiar în acești ani, răspunzând chemării care l-a frământat o viață întreagă, scriitorul s-a urcat sus, până la Prislopul maramureșean și până la locurile prin care a trecut Dragoș din bura pădurilor muntoase în valea de lumină a Moldovei. La șaptezeci și cinci de ani [în anul 1955 – n. ed.] scriitorul se ostenește către bătrânii săi de demult. Îi caută în singurătățile munților, pe căile anevoioase ale trecerii din Maramureș spre Moldova, în ruinele de cetăți, în preajma mănăstirilor și a căilor de jaf și spaimă ale călăreților teribilului Subotai-Behadâr. Îl cheamă trecutul cu o forță de neînving și-l împresoară cu o vrajă pe care o trăim și mai descifrată în spovedania maestrului, prin forța lui copleșitoare de evocare. Căci sub măiestrită sa pană pare să stea cheia de basm cu care deschizi intrări în veacurile apuse și să te împărtășești din ceasul de taină când toate ale trecutului, sfidând ireversibilul, prind viață. „Vedeam totul aieva – ne spune scriitorul, relatând momentul de contemplare a Cetății Neamțului. Am avut și halucinația auditivă a răspunsurilor simple pe care le dădeau vânătorii de la Cetățuie mândrului rigă Ian Sobiețki” (*Prislop*, în „Gazeta Literară”, 9 septembrie 1954).

Nu-l vom putea înțelege nici pe scriitor în mărturisirile sale și nici pe mulți din eroii operelor lui dacă nu vom avea în prealabil înțelegerea deplină a participării lui la o anumită etică de adâncime istorică în rândurile poporului și care azi, în fața condițiilor moderne ale vieții, începe să se destrame. Complexul etic la care ne referim aici a caracterizat însă sufletul nostru popular secole sau poate milenii întregi, oferindu-i bogăție, stăruință și sens.

Nu avem un termen adecvat, la îndemână, ca să-l numim. Să-i zicem „sentiment al seminției” (nicidecum cu implicații de „național”, ci numai de rudenie!), fenomen afectiv și moral complex, profund uman, care-i leagă aproape mistic pe cei ce sunt de cei care au fost sau vor fi. Un sentiment de largi obligații față de dispăruți, în sens ritual (să ne amintim de Vitoria Lipan!) și de multiple îndatoriri între membrii coexistenți ai familiei (să ne gândim la ansamblul Jderilor sau al Călimanilor!), precum și față de vlăstarele ce se ridică și vor duce ceva din ființa noastră în alt veac. (A se vedea aici problematica respectivă din *Nunta Domniței Ruxanda*).

Acest sentiment, pe care noi îl mai avem în frecvență rară și la nivel de reminiscență – dar încă prezent în aria etosului popular –, abundă în opera maestrului Sadoveanu, de el e pătruns intim însuși scriitorul, și constituie un aspect fundamental din viața eroilor săi. E un sentiment cu atât mai puternic și durabil cu cât e chemat să lupte cu timpul și să fie o rezistență morală de prim ordin în fața morții. Cei ce sunt pe pragul negurii își transmit ființa celor ce vin, și-o încredințează ca s-o ducă mai departe, s-o facă să supraviețuiască în altă formă. Iar cei care sunt vii nu se simt singuri, ai lor sunt cei de demult, într-o comuniune care defide oarecum timpul. E un mod de a prelungi viața, de a o îmbogăți, o cheie care frânează intrarea în umbra definitivă.

În aria umană din care s-a ridicat Sadoveanu, cei ce trec în lumea umbrelor nu sunt morți cu adevărat, ci par să treacă doar într-o altă formă de existență. Rămân ai familiei, un fel de membri exteriori, îndepărtați, care sunt readuși prin dese evocări, mai ales în momentele solemne și înalte din viața morală a comunității familiale. „Praznicele” sunt tocmai sărbătorile pline la care cei vii se întâlnesc cu cei ce-au fost. Oamenii își amintesc cu pietate de înaintașii lor, le închină gânduri și vorbe potrivite, își desfată inima în tristețea trecerii vieții și *se simt împreună cu ai lor*, într-o exaltare afectivă, pe cât de puternică pe atât de reconfortantă.

Din aceste zone adânci izvorăsc probabil seninătatea și tăria eroului sadovenian în fața morții. El știe că nu moare integral, nu se aneantizează, ci rămâne mai departe, într-o anumită formă. Nici cei din jur nu cad într-o disperare fără soluție, căci îl vor iubi și-l vor pomeni mai departe și-l vor avea mereu, *moralmente*, între ei. Tragedia spaimei și lașității aparține intelectualului modern în care s-a uscat vechiul sens al morții și sentimentul de care vorbim.

Legătura antecică stabilită nemijlocit cu poporul prin însăși obârșia sa, întărită în vremea copilăriei prin influența socială și păstrată neștirbit de-a lungul vieții, a constituit pentru Sadoveanu izvorul de energie supremă în munca lui creatoare. Sufletul său de om și scriitor s-a format și s-a manifestat în toate după coordonatele sufletului popular.

„L-am văzut – mărturisea Ionel Teodoreanu – printre țărani, de-al lor și prin tăcere și prin vorba cumpătată ... L-am văzut mâncând la crâșmă, pastramă, castravete, țâr, ridiche vesel sunătoare în dinții teferi, ciocnind cu voie-bună pahar după pahar, înfierbântându-se cu duh și snoavă, dar cu mare cuviință. L-am auzit cântând vechimi pe care struna lăutarilor albiți nu le știa, cântând din alte veacuri, ascultate de urechea lui cea năzdrăvană [...] L-am văzut dănțuind – credeți-mă – cu o agerime de călușar și chiot mare”.

Omul și opera dovedesc existența unui sentiment unic și copleșitor față de poporul de jos, de virtuțile lui morale și de frumusețile creației lui artistice. Este factorul care a directivat din interior, ca suport subiectiv, linia orientării generale și a susținut cu dârzenie continuitatea unei opere de mare extensiune și valoare în proza românească.

Acest sentiment – care își are factorii săi explicativi, de natură socială și biografică – s-a concretizat în perspectiva de adâncă evocare istorică, de imaginare și magnificare a faptelor ilustre din biografia neamului, și s-a fixat în fresca imensă, de neasemuită putere emotivă și artistică, prin care a reflectat și a cântat în culori minunate frumusețea patriei sale.

Animat de un astfel de sentiment, scriitorul a devenit larg și fin receptiv la influența populară.

Opera sa oferă o strălucită dovadă despre marile valori pe care scriitorii le pot găsi și scoate la lumină din tezaurul folcloric, dacă știu să le descopere, să le selecteze din materialul mediocru și să le dea strălucirea cuvenită, prelucrându-le în mod creator, la cel mai înalt nivel artistic. Ea ilustrează și demonstrează cu prisosință că numai legătura cu viața poporului și numai iscusința artistică îndelung verificată a geniului folcloric concretizat în producțiile marilor făurari anonimi, dau temelii nezdruincabile și nepieritoare unei creații scriitoricești – ca și oricărui alt gen de creație artistică.

Apoi, deși elaborarea artistică este un proces intim, personal și, ca atare, unic și inimitabil, o analiză atentă a modului în care marele nostru povestitor a înțeles să recepteze, să selecteze și să utilizeze influențele populare, conferă mari posibilități de generalizare teoretică și de concluzii. Problema devine și mai interesantă dacă ținem seama de faptul că Sadoveanu se deosebește aici substanțial de toți prozatorii care au avut ca obiect principal țărâtimea, atât prin felul cum a înțeles să folosească elementele folclorice cât și în general, prin concepția estetică de reprezentare artistică a obiectului. Acest fapt, precum și unele mărturisiri directe prin care și-a destăinuit câteva din procedeele sale și felul de a înțelege folosirea artistică a limbii poporului, ne-au dovedit deplin că scriitorul n-a operat numai intuitiv, condus de acel impecabil simț artistic, ci a ținut seama și de un anumit punct de vedere teoretic, a cărui valabilitate a verificat-o prin succesul celor peste o sută de volume. Or, analiza concepției estetice sadoveniene implicată în însăși creația sa și formulată în esență, dar fragmentar, cu diverse prilejuri, poate constitui un material extrem de prețios pentru teoreticienii și creatorii din domeniul artei literare. Cum se știe însă, problematica la care ne referim e legată de prelucrarea artistică a limbii, caracterelor, psihologiei, eticii și gândirii omului din popor, precum și a celor mai prețioase creații ale folclorului, deci de un conținut și o sursă *populare*.

Procesul de care ne ocupăm se arată, deci, ceva mai complex, cu un câștig reciproc și dublu: raportarea la influența populară ne ajută să înțelegem pe deplin esența operei, iar, pe de altă parte, opera, văzută prin cuprinsul și semnificația îndreptată spre popor, ne duce la o mai mare apropiere și fuziune afectivă cu el.

Desigur, nu în aspectul ei popular stă însăși originalitatea literaturii sadoveniene. Și alți prozatori și poeți, înainte și în timpul său, s-au orientat spre popor, simțindu-se legați de năzuințele și durerile lui. Și alții au luat, cu vremea, ca obiect de literatură, viața satului, omul rural, i-au simțit situația tragică, au

descriș-o și au deplâns-o, ridicând protest literar mai mult sau mai puțin înverșunat. Și alții au vibrat cu admirație în fața nemuritoarelor creații ale geniului anonim folcloric, luând pildă și podoabe din tezaurul său. Aici, Mihail Sadoveanu se găsea în continuitatea unei linii mari, venind să ducă mai departe, amplificând, cu masivitatea creației și subtilitatea măiestriei, ceea ce înaintași luminați sesizaseră și formulară. Sadoveanu se găsește, cu deosebire, în această privință, pe aceeași linie cu Eminescu, care prețuia legătura cu poporul ca pe o condiție indispensabilă creației literare. „O adevărată literatură – spunea marele poet – care să ne placă nouă și să fie originală și pentru alții, nu se poate întemeia decât pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradițiile, obiceiurile și istoria lui, pe geniul lui”.

Originalitatea lui Sadoveanu stă în modalitatea proprie de reflectare a conținutului de viață vizat, în felul în care a preluat și a utilizat, în formulări cu desăvârșire noi, elementele artistice valabile din creația populară și din limba vie a oamenilor. Proprie îi este, de asemenea, amploarea și adâncimea, în vreme ce mulți alții au trecut doar superficial și fugitiv peste viețile celor mulți și umiliți ai satelor.

Analizând opera lui Mihail Sadoveanu din perspectiva caracterului ei popular, nu ne putem limita la constatarea că, în conținut, această operă ne prezintă un vast material de viață din lumea oamenilor simpli, din marea masă a poporului. Dar nici nu avem dreptul să trecem cu vederea sau să minimalizăm acest fapt, care este deosebit de important în creația lui Sadoveanu.

O operă de artă nu poate fi populară dacă nu reflectă, într-un fel sau altul, conținutul vieții poporului. Din acest punct de vedere, Sadoveanu aduce în scrierile sale un vast și prețios material. Stăruind în ideea că marea majoritate a poporului o formează țărănimea, el și-a stabilit obiectivul preferințelor în mediul respectiv. Cadrul geografic al mai tuturor povestirilor și romanelor sale este cel rural; personajele și întâmplările sunt luate din acest peisaj. Eroul său principal e țăranul simplu din trecut, pe care-l urmărește în toate ipostazele posibile ale vieții și în toate ocupațiile pe care i le rezervau condițiile societății vechi.

Fără să intenționeze anume, dar prin simpla funcție firească a artei, Sadoveanu ne-a dat o veritabilă sociografie rurală dintr-un anume moment istoric. Economisind descrierile de amănunte și evitând considerațiile teoretice, scriitorul ne-a oferit un tablou complet și concret al stării și ocupațiilor economice accesibile țăranului în acea vreme. Povestirile sale minunate sunt și vaste excursii în mijlocul oamenilor, unde luăm cunoștință de starea lor materială, de concepțiile lor despre lume, de fondul moral și obiceiurile poporului, de felul cum își trăiesc și își manifestă sentimentele, de înțelepciunea, tradițiile și graiul lor.

În această direcție, scriitorului nu i-a scăpat nimic. Și-a urmărit eroul preferat, sub toate înfățișările, până la epuizare și în toate relațiile sociale care i se impuneau.

Pentru o justă înțelegere a vieții eroului său favorit și din trebuința înfățișării unui tablou real și complet al relațiilor sociale, scriitorul a luat în considerare și alte categorii sociale, reprezentate prin figuri de boieri, moșieri, preoți, arendași,

bancheri, misiți, avocați, prefecți etc., fără a stărui asupra lor și acordându-le ca personaje literare uneori o simpatie diferențiată, justificată numai de atitudinea lor în raport cu eroul central.

Cum se știe, scriitorul a explorat și alte straturi sociale. Volume întregi au căutat să închidă viața molcomă, monotona, a târgușoarelor moldovenești, cu funcționari mecanizați, pensionari bonomi, fete romanțioase, donjuani de mahala, femei resemnate, bârfeli și suferințe înăbușite, drame ascunse, profund umane – toate și toți într-un orizont închis, dominat de o cvasi-fatalitate, copleșit de o atmosferă de muzeu și o lăncezeală de apă stătută. Arta scriitorului nu atinge nici ea un nivel superior în aceste lucrări; se lasă furată de încetineala, monotonia și faptul divers al vieții de orașel provincial. Sentimentele care predomină sunt mai mult melancolia, tristețea, dezamăgirea, resemnarea, disperarea. E o lume în care scriitorul a trăit fără să și-o fi apropiat și pe care o zugrăvește cu compătimire și, în parte, cu un ochi critic sau cu zâmbetul care sesizează ridicolul și comicul.

Câteva incursiuni a făcut și în oraș. Nu putem spune însă că a rămas în vreun fel oarecare mulțumit cu ce a găsit. Iașiul din vremea Primului Război Mondial, cu politicienii, afaceriștii, luxul și nepăsarea revoltătoare de o parte, moartea, foamea, suferința, de alta, ne-a dat *Strada Lăpușneanu*, volum umbrit de tristețe și bătut de vântul amărăciunii. Cu atât mai puțin l-a tentat viața Capitalei, în care a stat câțiva ani, pe la începutul secolului. A sintetizat în *Oameni din lună* psihologia moravurilor meschine și răutatea afacerismului burghez. Desigur, nici aici scriitorul nu cade în greșeala generalizărilor simplificatoare, în scheme preconceptuate procustian, care să deformeze viața. Printre atâția necinstiți, găsește și câte un suflet de ispravă, și socoteala sa înțeleaptă pare să fie că și în proporția de unu la mie – și poate tocmai de aceea –, binele și frumosul merită atenția și străduința valorificării literare, oriunde ar fi găsit.

Scrierile care parcurg straturile sociale suprapuse sunt numai câteva. Restul – adică aproape întreaga operă – oglindește viața oamenilor simpli și necăjiți de la țară, lumea poporului „cel mare”. Aici trebuie văzută una din componentele principale ale caracterului popular al literaturii lui Mihail Sadoveanu.

Dacă pentru realizarea acestui univers tematic popular, scriitorul s-a folosit de experiența dobândită în mijlocul poporului din care s-a ridicat, un izvor principal de conținut poetic și formă artistică a găsit în influența creației literare folclorice.

Mihail Sadoveanu s-a apropiat cu mare înțelegere, cu adâncă și fină vibrație afectivă, de creația literară a poporului, asimilându-i esența și frumusețile și transpunându-le, pe o treaptă și mai înaltă, în propria sa operă. Sadoveanu a avut un adevărat cult pentru marile creații artistice ale poporului: „În arta populară voi crede până la asfințitul meu. Pe mine literatura populară m-a interesat numai ca manifestare de artă. Am găsit în ea elemente de valoare diamantină, care s-au răsfrânt în opera mea proprie. Am avut pentru poezia populară o înțelegere pururi trează, mi-a plăcut să o descopăr și am știut a o descoperi” (*Anii de ucenicie*, p. 300).

Tot în discursul de la Academie, din 1923, despre *Poezia populară*, scriitorul se pronunța pentru o literatură cu formă și rădăcini naționale. Artiștii, spunea el, trebuie să-și plece urechea spre trecut și spre popor. „Fiecare neam trebuie să-și aducă nota sa în armonia obștească. Unii au început de la artificialități și imitații străine. N-au adus însă, lucrări ale noastre și de valoare decât aceia care au avut în vedere elementul statornic al neamului nostru, poporul cu limba lui”.

Frumusețea artei populare a umplut de mare vrajă sufletul scriitorului și l-a robit cu desăvârșire, făcându-l un măiestrit purtător de cuvânt al ei în literatura cultă. În fața marilor creații ale poeziei noastre populare, Sadoveanu are accente de înaltă și vibrantă venerație. Cu deosebire, în *Miorița* a găsit el expresia desăvârșită a sufletului și geniului poporului românesc, și îi închină acel cutremurat imn de slavă din *Anii de ucenicie*:

„Această *Miorița* așa de suavă, așa de artistică, unică între cântecele popoarelor, prin ce minune oare s-a născut pe aceste plaiuri? Prin ce har au tresărit mărgăritarele lacrimilor ei în sufletul unui umil necunoscut? [...] Cântecele acestor bătrânesc rămâne singur între mii de cântece, ca un pisc pleșuv. În el e tristețea de a trăi și chemarea fericirilor morți. În el se înscrie sufletul de resemnare al rasei. În el e și vechimea și stăruința, și sufletul ei blând. Toate îi sunt argumente de esență divină: prin glasul poetului anonim a vorbit Domnul-Dumnezeu” (*ibid.*, p. 305).

Cultul scriitorului pentru arta populară, pentru poezie în special, și-a găsit și alt îndemn decât încântarea estetică. Mai adânc poate decât aceasta, l-a impresionat conținutul emotiv care pulsează în versurile nemuritoare balade. Aici a avut el încredințarea că găsește, viu și grăind, sufletul celor dispăruți, poarta prin care poate trece prin veacuri, înfrângând timpul și moartea, spre a se uni cu înaintașii săi.

În concepția sa, poezia și cântecul poporului sunt factori care străpung secolele și constituie documente grăitoare despre suferințele și încercările la care l-a supus istoria. Limba, cântecul și poezia, împreună cu credința, i s-au părut elemente puternice de statornicie, unificare și supraviețuire pentru prea încercații pământeni. „Necăjiții noștri străbuni au suferit, au luptat și au murit. Iar cântecele bătrânești și doinele s-au ridicat din inimile lor ca flori pe morminte” (*Evocări*, p. 11). Slăvind valoarea cântecelor populare, Sadoveanu își unește glasul cu vorbele frumoase ale unui poet polon, care spunea că în ele „își depune un neam trofeele eroilor, nădejdea cugetării și floarea simțirii”. Doina și cântecul bătrânesc au fost în trecut izvoare de viață și energie și „de la aceste fermecate izvoare de apă vie caută să se adape toți cei care cântă și se simt ai acestui pământ” (*ibid.*, p. 17).

Arta populară, în conținutul și forma ei, are notă națională; ea reflectă sufletul poporului și-i duce astfel mai departe, peste milenii, specificul ființei.

„Ci sufletul popoarelor întrupat în opere de artă și glasul inimii lor,
după ce se alină deșertăciunile, mult timp încă stăruie, ca și

Lumina stelei ce-a murit...

Din ce a fost al înaintașilor, din ce va fi al nostru, nimic poate nu va rămâne unui mileniu viitor, decât o linie grațioasă și o dulce împerechere de sunete, care vor purta numele nostru dacă vor avea pecetea sufletului nostru” (*ibid.*, p. 10).

Legat cu asemenea adâncime de popor și de creația lui artistică, Mihail Sadoveanu a crescut ca scriitor însușindu-și principalele elemente de conținut și formă în raport cu obiectivul preferat. Fără îndoială că nu mai e cazul să insistăm aici asupra importanței aportului, principal și el, al personalității artistului însuși. Izvorul popular nu se infiltrează printr-un proces de translație cantitativă, ci printr-unul de devenire calitativă. Materialul popular – să zicem, graiul –, păstrându-și anumite valori, se transformă, se restructurează într-un mod original, propriu scriitorului, însă transmite noilor creații multe din proprietățile și valorile inițiale, indică linii de evoluție.

Coordonatele populare pe care a evoluat literatura lui Mihail Sadoveanu sunt multiple și de valoare esențială. Enumerarea completă și analiza lor amplă comportă dezvoltări deosebite; aici ne propunem doar să menționăm câteva dintre cele mai importante.

Socotim, mai întâi, factorul de orizont popular, pe lângă factorul uman, despre care am vorbit – însuși cadrul natural în care se desfășoară mai totdeauna narațiunea sadoveniană, și care devine adesea obiectul principal al creației.

Sadoveanu dă lărgime spațială și respirație pitoresc geografică descrierilor sale, nu numai dintr-un interes poetic, ci pentru că natura este fondul pe care se proiectează de nedezlipit viața reală a poporului. Deosebit de aceasta trebuie să considerăm și influența folclorică, de la care a învățat că marele creator anonim a înțeles să redea sufletul poporului doar în contextul său firesc, adică în legătură cu fenomenele naturii cu care trăiește omul.

Descrierea naturii devine astfel una dintre dimensiunile definitorii ale conținutului artei sadoveniene. Nu o descriere rece, obiectivă, științifică, *in sine*, ci totdeauna cu o funcție revelator-umană, legată cu un conținut sufletesc, de un element emotiv-estetic. Iar cel mai adesea, ca un minunat instrument de amplificare a tensiunii narative și a sentimentelor eroilor.

Caracterul popular al literaturii lui Mihail Sadoveanu se vedește cu claritate în *limba* și *stilul* operei. Sadoveanu nu întrebuințează o limbă literară neutră, distilată și sărăcită de timbrul popular, ci o limbă literară cu lexic, construcție, accent popular, în care s-a concretizat modalitatea de simțire, gândire și expresie a poporului, a regiunii din care s-a ridicat scriitorul.

Măiestria cu care Mihail Sadoveanu a știut să construiască o limbă artistică proprie pe baza fondului lexical și a particularităților gramaticale ale vorbirii populare, constituie unul din titlurile de cea mai durabilă glorie a creației sale literare. Această limbă, în ansamblul ei, în unitatea, armonia și construcția sa, n-o întâlnim vorbită întocmai, nicăieri. Cu toate acestea, ea rămâne perfect valabilă din orice punct de vedere am considera-o și, dacă nu e creația poporului însuși, în forma ei ultimă, ne dăm seama că e cu totul veridic populară, întrucât poate fi vorbită și înțeleasă de oricine – putea oricând să fie o creație a poporului.

Sub aspectul blajin al povestitorului plăcut și în atmosfera de suavă poezie a naturii, scriitorul a știut să strecoare cu fermitate scene de mare realism dramatic, dezvăluind adâncile nemulțumiri și conflicte sociale. Povestiri și nuvele ca *Păcat boieresc*, *Spre Hârlău*, *Hoțul*, *Județ al sârmanilor*, apoi volume întregi ca *Neamul Șoimăreștilor*, *Venea o moară pe Siret*, *Strada Lăpușneanu* ori *Pildele lui Cuconu Vichentie*, zugrăvesc suferințele poporului, revolta lui, enunță rechizitoriul contra claselor dominante, discută realități și probleme social-politice.

Dar, influența populară în opera lui Sadoveanu este și mai cuprinzătoare, și mai adâncă decât am arătat aici. Nimănui nu poate să-i scape observația că, pe lângă elementele amintite, Sadoveanu a valorificat în opera sa tot ce s-a aflat mai de preț în concepția populară despre lume și viață, în tezaurul înțelepciunii poporului, în atitudinea lui etică adânc umanistă și în realizările poetice din care a cules cu mână sigură și a presărat în paginile operei versuri de nemuritoare frumusețe. Nu pentru a se împodobi pe sine, ci pentru a le da mai multă strălucire și rezonanță. Când spune Sadoveanu, reluând de exemplu, începutul unei cunoscute poezii populare:

*S-aude, s-aude,
De parte la munte.
Gomăn gomănind,
Oile pornind...*

parcă se deschid vechimile istoriei și se mișcă întreaga seminție a ciobanilor valahi, de la începuturi, în mersul lor molcom de-a lungul plaiurilor carpatine...

Bogăția populară a operei sadoveniene i-a asigurat o măreție și o forță pe care nicio altă creație în proză din literatura noastră nu le mai are. I-a asigurat, de asemenea, accesul în veacurile viitoare. Ea poartă în sine mesajul sufletului popular românesc, care se transmite din trecut spre noi și de la noi spre cei ce vin.

1960

4. PERSONALITATEA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN OPERA LUI MIHAIL SADOVEANU

L-am auzit vorbind cândva despre Ștefan cel Mare, pe una din scenele Moldovei. Erau arhipline balcoanele, lojile și stalurile; o liniște desăvârșită s-a așezat în sală când, cu gesturi molcome, și-a desfăcut manuscrisul și a început să ne

citească. A fost nevoie de timp măsurabil în clipe ca vraja povestirii, acel patos neistovit și autentic al dragostei pentru străbunii săi și trecutul de suferință și vrednicie al țării să ne copleșească și să ne transpună cu totul în viața unui secol apus și totuși trăitor fără moarte în conștiința poporului românesc.

Nu era un fenomen întâmplător. Toată opera marelui scriitor își trage esența și valoarea din faptul că este expresia sufletului popular profilat în adâncimea lui istorică și în valorile sale supreme, și ca atare nepieritoare. În fața acestei opere nu poți spune pur și simplu că ea „redă”, „reflectă” sau „evocă” trecutul unui popor; mai potrivit este să spunem că sufletul valabil al acestui trecut și-a găsit rapsodul, cântărețul inegalabil prin care vorbește oamenilor de azi [...]

[...] Evocarea în manieră specifică a epocii lui Ștefan cel Mare și a figurii legendarului voievod reprezintă doar o parte – desigur, cea mai importantă din sectorul romanului istoric – a efortului de împlinire a acestei semnificații înalte pe care o are opera literară a maestrului Mihai Sadoveanu. Până la minunata povestire *Viața lui Ștefan cel Mare* (1934) și la trilogia *Frații Jderi* (1935, 1936, 1942), scriitorul dăduse numeroase narațiuni istorice sau numai cu fundal istoric mai îndepărtat, dintre care reprezentative rămân *Șoimii* (1904), *Neamul Șoimăreștilor* (1915), *Zodia Cancerului sau vremea Ducăi Vodă* (1929), *Nunta Domniței Ruxanda* (1932). Ce-l va fi determinat pe scriitor să amâne abordarea unui secol bogat în întâmplări și spectaculozitate, având în mijlocul său o personalitate atât de complexă, plină și mare cum era strălucitul voievod? Mai ales că prima pagină a primei opere ni-l arată căutând în trecut, în preajma epocii, lumina de slavă cântată în cadența frazei romantice a tinereții: „Țara, înălțată și întinsă sub Ștefan cel Mare, stătea încă tare. Războinicii albiți în furtunile bătăliilor își odihneau ciolanele trudite și priveau cum popoare noi de viteji trec pe pământul strămoșesc, ducând foc și sabie la dușman” (*Răzbunarea lui Nour*). Nu se poate răspunde, credem, decât amintindu-ne că, dacă Sadoveanu scrie ușor, în schimb procesul prealabil interior de creație se poate extinde pe decenii, urmărind aici, probabil, și sfiala față de complexitatea obiectivului și strădania unei îndelungi documentări. Problema principală era, fără îndoială, realizarea unei opere autentic literare și, în același timp, cu exactitatea necesară în părțile unde realitatea istorică nu e transfigurată în povestire, ci înfățișată ca atare. Ceea ce i-a reușit pe deplin.

Trilogia *Fraților Jderi* nu oferă decât parțial aspectul unui roman istoric propriu-zis. Figura voievodului, curtea, războaiele, frământările sociale, comerțul, cultura etc. nu reies ca preocupări directe și de amploare. Sute și sute de pagini așază în fața ochilor, dimpotrivă, personaje imaginate ca Ionuț Jder, Comisul Simion, întâmplările de furtunoasă dragoste, incidente de proporții episodice sau de extensiune, ca încercările de hoție ale lui Gogolea, aventura lui Ionuț Jder până la Athos, căutarea în Țara Leșească a Marușcăi, încercarea de eliberare a domniței Nasta etc. etc. Romanul e alcătuit după o tehnică proprie, cunoscută din celelalte lucrări de același gen. Ca și în celelalte romane istorice, faptul de exactitate

științifică este preschimbat în întregime în imagine artistică, astfel încât regăsirea și redistilarea lui comportă analiză și efort.

Măria Sa apare în povestirea lui la intervale mai mari, dar figura voievodului copleșește de la o anumită distanță tot ce se întâmplă; toți eroii principali sunt *oamenii mării sale*; ființa lor se mișcă și-și are semnificația în raport cu planurile voievodului, de care sunt legați cu o convingere și submisiune totală. Doar comisoaia Ilisafa dacă-și mai îngăduie când și când câte o vorbă precisă de nemulțumire că multele războaie ale Măriei-Sale îi pun feciorii pe drumuri și le primejduiesc viețile. Boierii săi, mari și mici, oștenii, răzeșii, toată suflarea e în jurul voievodului, animată de o credință, gata de jertfire.